

Policy brief #2, 23.09. 2025

Війна та зміни політичного режиму: історико-порівняльний аналіз

Роман Максименко

ЦПР НАУОА

Юрій Мацієвський

ЦПР НАУОА

Наукова редакція

Юрій Мацієвський

Центр політичних досліджень НАУОА

Острог, 2025

Зміни політичних режимів часто є результатом участі держав у широкомасштабних збройних конфліктах. Класичні теорії, що вивчають політичні трансформації пропонують два основних підходи для розуміння факторів впливу війни на політичний режим: відкат до авторитаризму через мобілізацію ресурсів та демократичну трансформацію через поразку та кризи існуючого політичного устрою. (Tilly, 1992). Надмірне використання примусу, як ключового інструменту мобілізації ресурсів часто призводить до авторитаризації режиму. Необхідність мобілізації населення, переведення економіки на військовий лад, монополізації каналів та джерел інформації (ЗМІ) може підірвати основи демократичного ладу та стати початком процесу руйнування правових основ держави. В той же час, Тіллі, зауважив, що країни, які не можуть мобілізувати достатньо ресурсів для війни, ризикують втратити суверенітет або потрапити під зовнішній контроль у результаті поразки. (Tilly, 1992). Цей дисонанс вимагає пошуку консенсусу між використанням жорстких важелів примусу та необхідністю не втратити державність у ході військових дій.

Чарльз Тіллі стверджує, що держави, які використовують капітал (торгівля, економічні взаємовідносини) як основний ресурс для ведення військових дій, мають кращі шанси для демократичної трансформації політичного режиму та як наслідок появи представницьких інститутів державної влади, формуванні системи стримувань та противаг та посилення ролі та ваги громадянського суспільства в державі. За таких обставин війна стає рушієм модернізації політичної системи та інституційного розвитку. Проблемою без відповіді у праці автора залишається вплив на використання економічних важелів мобілізації ресурсів залишається географічне розташування держав та приналежність до конкретної культурної цивілізації. Виникає запитання: чи може держава, яка приймає участь у військових діях та з усіх сторін оточена авторитарними державами повноцінно використати капітал, як основне джерело для мобілізації ресурсів. Як показує приклад Росії економічна взаємодія та активне використання капіталу як джерела мобілізації

суспільства може не тільки не стати тригером для демократизації, але і навпаки, ще більше централізувати автократичну владу. В цьому випадку, економічна взаємодія з країнами ЄС з одного боку та авторитарними Китаєм і Північною Кореєю ще більше посилює фінансові можливості авторитарної РФ без жодного натяку на подальшу демократизацію.

Теда Скочпол розглядає війни, як каталізатор соціальних революцій у державах-учасниках. Як зазначає дослідниця, поразка держав, що приймали участь у військовому конфлікті створює вакуум влади та стає чинником трансформацій політичних інститутів. Автор підкреслює взаємозв'язок між політичною системою держави, класовими конфліктами та зовнішніми чинниками, які разом визначають траєкторію політичного режиму (Skocpol, 1979). Теза вченої і справді має сильну прикладну аргументацію. Поразка у війні для держави може стати як екзистенційною загрозою-існування держави як такої, але також може спричинити зміну політичної влади, переважно завжди маріонетковим урядом призначеним керівництвом держави-переможцем. В цьому контексті вектор трансформації режиму заданий в прямій залежності до характеру політичного режиму в державі переможниці. Яскравим прикладом цьому твердженню може слугувати розподіл Німеччини в результаті поразки у Другій Світовій війні. На теренах Німеччини, що капітулювала, було створено дві нових держави: ФРН та НДР, одна з яких знаходилась під контролем Франції, США та Великобританії, інша ж під протекторатом СРСР. Як наслідок, політичний режим в новоутворених державах, фактично цілком був продубльований та перенесений з країн, що фактично контролювали їх. НДР-авторитарний режим з монопольною роллю Соціалістичної єдиної партії Німеччини, яка повністю контролювалась КПРС та ФРН зі своєю ліберальною демократією, яка була заснована на західноєвропейській та американській практиці парламентаризму.

Дослідники Алексєєв та Дембіцький вводять концепт геосоціальної підтримки демократії, наголошуючи, що участь держав у воєнних діях не

просто не задають авторитарну траєкторію трансформації політичного режиму, а і навпаки може стати сильним каталізатором консолідації демократичних інститутів у державі через мобілізацію громадянського суспільства. Ключовими елементами геосоціальної підтримки демократії у воюючих кранах вчені називають:

- **Національна та громадянська ідентичність** – ідентифікація себе як громадянина, відчуття обов'язку захищати територіальну цілісність та незалежність своєї держави;
- **Зовнішня загроза** – об'єднання населення навколо ідеї боротьби проти зовнішньої загрози, особливо, якщо в ролі агресора - авторитарна держава, яка посягає на саме існування вже існуючих демократичних інститутів (Алексєєв, Дембіцький, 2024).

Вчені наполягають на амбівалентності впливу війни на трансформацію політичного режиму у державі, яка залежить від сукупності факторів, що притаманні політичній системі держави-учасниці військового конфлікту. Ідеї дослідників підштовхують до роздумів, що демократизація як наслідок участі у війні можлива тільки для держав, в який і до військового конфлікту існували певні інститути ліберальної демократії: громадянське суспільство, парламентаризм тощо. На мою думку, описане дослідниками явище демократизації, як результат мобілізації перед зовнішнім ворогом та формування ідентичності не може відбутись в державах, які до початку війни були консолідованими автократіями. Участь у війні, скоріше стає шансом для держав з гібридним режимом, які знаходяться на периферії між авторитарним та демократичним режимом.

З іншого боку, Карін Дірстад, досліджуючи вплив громадянської війни на політичні орієнтації та настрої людей у країнах колишньої Югославії (Боснія і Герцеговина, Косово, Хорватія), зробила висновок, що війна має довготривалий вплив на формування політичних цінностей та переконань. Люди, які пережили військовий конфлікт, значно частіше підтримують

авторитарні установки та менш схильні довіряти демократичним інститутам. Населення воюючих країн досить часто готове поступитись частиною своїх конституційних прав та свобод на користь ідеї перемоги та як наслідок – виживанню держави. Але за спостереженнями дослідниці, участь у війні все ж не формує виключно авторитарну траєкторію для зміни політичного режиму. У Хорватії, де війна закінчилася перемогою, авторитарні тенденції менш виражені, ніж у Боснії та Косові, де конфлікти мали затяжний і дестабілізуючий характер. (Dirstadt, 2020)

Виходячи з ідей автора, можемо виявити певну залежність, а саме: чим довше триває військовий конфлікт, тим меншою є імовірність трансформації політичного режиму в державі до демократичного. Населення, яке втягнено у тривалу, затяжну війну часто зневірюється у можливості правового вирішення міжнародного конфлікту та як наслідок знецінюється роль демократичних інститутів.

В процесі участі у військових конфліктах, в державах створюються комфортні умови для суб'єктів влади максимально концентрувати ще більше інструментів здійснення контролю, примусу та тиску, що супроводжується посиленням ролі силових структур і обмеженням демократичних свобод. За спостереженням Юрія Мацієвського (2020, 2021), у гібридних режимах, навіть короткотривалі конфлікти нівелюють інституційні запобіжники, послаблюючи і без цього погано функціонуючу систему стримувань та противаг, ослаблюючи роль законодавчої та судової гілок влади. Перенісши цю ідею на країни з гібридним режимом, що перебувають у стані війни, можна прослідкувати прагнення представників державної влади узурпувати повноваження та функції усіх гілок державної влади у своїх руках: парламенту та суддів. Цей процес відбувається паралельно з прагненням виправдати такі дії влади екзистенційною необхідністю для подальшої боротьби у збройному конфлікті. В цьому контексті варто зауважити, що війна створює якісні умови для посилення політичної мобілізації населення, яку діюча влада може

використати для легітимізації авторитарних рішень. Зовнішній ворог та потенційна загроза існуванню держави використовуються керівництвом держави для відмови населення від певних політичних, соціальних чи економічних свобод на користь вищих державницьких цілей.

Аналізуючи імовірність трансформації політичного режиму в умовах участі у широкомасштабному військовому конфлікті, Мадяр і Мадловіч у праці *Ukraine's Patronal Democracy and the Russian Invasion* (2023) зробили висновок, що повномасштабне вторгнення у держави з патрональною демократією, створює умови для підриву стійкості існуючих неформальних патрональних мереж та може стати причиною зміни неформальних інститутів та правил гри. На думку авторів, війна стає чинником, який може змінити фокус від боротьби олігархічних неформальних патрональних мереж до мобілізації ресурсів держави на виживання в ситуації екзистенційного вибору. Дослідники моделюють декілька можливих сценаріїв подальшої трансформації політичного режиму в контексті участі у широкомасштабній війні, а саме:

- **Консолідація/об'єднання** навколо сильної влади з послабленням неформальних патрональних практик (наближення до інституційної демократії). Цей сценарій, на думку авторів, є ідеальним для країн з перехідним політичним режимом.
- **Консолідація патроналізму** у випадку участі неформальних патрональних мереж у процесі отримання військової допомоги та перерозподілу ролей між олігархічними кланами. Цей сценарій передбачає консолідацію автократії і несе ризики для існування держави в результаті військових дій поразки і війні.
- **Гібридний/змішаний сценарій**, амбівалентна ситуація, за якої при існуванні демократичних інститутів, вплив неформальних патрональних груп зміщується з акцентом на нову еліту, що з'явиться в результаті участі у широкомасштабній війні з РФ.

Мадяр і Мадловіч стверджують, що війна стає шансом, який з'являється в країнах демократичного патроналізму для трансформації від патрональної до інституційної демократії. Слідуючи концепції авторів, варто зауважити, що війна для країн з патрональною демократією стає реальним шансом для демократичних змін, які у свою чергу напряду залежать від геополітичної ситуації, міжнародного тиску та рівня сформованості громадянського суспільства.

Вчені Алексєєв та Дембіцький (2024) зазначають, що у момент появи серйозної зовнішньої загрози, населення часто готове погоджуватися на обмеження демократичних прав заради безпеки. В контексті цього варто розуміти, що концепція безпеки потенційно може формуватися через призму маніпуляцій. Влада може грати на емоціях громадян через пропаганду в ЗМІ, постійне нагнітання ситуації та перебільшувати зовнішню загрозу з метою обмеження прав громадян та, як наслідок, узурпації державної влади. За таких умов консолідація авторитаризму може спричинити подальший рух до тоталітарного політичного режиму в державі. Такий розвиток подій ми можемо наочно спостерігати в Росії сьогодні, де знищено опозицію, пропаганда набула масового масштабу, а населення готове відмовитись від правових гарантій живучи в постійному відчутті вигаданої зовнішньої загрози.

У контексті вивчення впливу війни на процес відкату політичного режиму до авторитарного, варто згадати про конкретні історичні кейси та умови за яких відбувався зворотній транзит або консолідація існуючого недемократичного політичного режиму за умов або в результаті участі у військовому конфлікті.

Кейс / Період	Результат війни	Трансформація політичного режиму
Франція після Наполеона (1815)	Поразка	Монархія, обмеження свобод
Росія після Кримської війни (1853–1856)	Поразка	Централізація влади
Німеччина після Першої світової війни	Поразка	Авторитаризація (нацизм)

Поразка Франції Наполеона у війнах 1803-1815 років та Віденський конгрес стали основною причиною реставрації монархії та тимчасового обмеження політичних свобод. У післявоєнній Франції відбулось не просто відновлення монархії в її попередньому вигляді, фундаментальні зміни зачепили основи політичної системи та характеру політичного режиму: сильніша центральна влада, обмеження місцевого самоврядування. Важливо також наголосити на посиленні ролі армії, як основного гаранта незалежності та територіальної цілісності держави. Політичний режим після Наполеона не став більш авторитарним, але й не став демократичним - це був компроміс між старою монархією та новими ідеями свободи. Відбувся процес консолідації авторитарних практик, що трансформувався у конституційну монархію з такими ж обмеженнями прав та концентрацією владних повноважень в руках одного монарха.

Поразка Росії у Кримській війні 1853–1856, з одного боку, прискорила процес реформування державних інститутів, включно зі скасуванням кріпацтва. Влада відмовилася від частини найбільш репресивних практик політики Миколи I та ініціювала проведення реформ у період правління Олександра II, а саме:

- Скасування кріпацтва 1861 р.
- Земська та міська реформи 1864 р., 1870 р.
- Судова реформа 1864

У той же час, відбувся процес консолідації центральної влади, Росія залишалася абсолютною монархією: цар мав необмежені повноваження. Війна продемонструвала слабкість бюрократії та армії, що стало аргументом для узурпації влади та посилення контролю над населенням інтенсивніше використовуючи апарат примусу. Політичний режим у Росії в результаті поразки у Кримській війні не став демократичним. Відбувся своєрідний перехід від консолідованої автократії до ліберального авторитаризму.

Після поразки Німеччини у першій світовій війні, на теренах Німеччини була створена Веймарська республіка. Представники влади проголосили курс переходу від монархії до парламентської демократії. Цей процес зумовили фактори поразки у війні, а також соціальні потрясіння, що змусило старі політичні еліти погодитись на демократизацію політичного режиму. (Eberhard Kolb, 2004) Але економічна та політична кризи з самого початку підірвали легітимність нового режиму. Як наслідок, в основі Веймарської республіки співіснували формальні інститути демократії, які через свій фасадний характер не мали глибокої суспільної підтримки серед населення (Detlev Peukert, 1987). Як наслідок, Веймарська республіка стала компромісом існування демократичних інститутів зі старими монархічними елітами (армія, бюрократія, суди), які не підтримували демократію. Це зробило режим нестабільним і вразливим для підйому авторитаризму. Поява серед населення настроїв реваншизму, незгоди з результатами Версальсько-Вашингтонської системи договорів, а також незадовільна економічна політика державної влади – це ключові фактори, які зробили можливим становлення тоталітарного режиму Адольфа Гітлера.

З іншого боку, варто розуміти, що існують також прецеденти в історії, які доводять, що участь держав у широкомасштабному військовому конфлікті може стати ключовим фактором демократизації політичного режиму. Поразка у війні разом з зовнішнім тиском часто відкриває шлях до радикальних трансформацій державного устрою (Skocpol, 1979). Участь у війнах часто сприяла розширенню соціальних програм та економічної співпраці та як наслідок, зміцненню демократичних інститутів (David R. Cameron, 1978) Мадяр і Мадловіч (2023) твердять, що зовнішня агресія та внутрішні кризи можуть активізувати громадянське суспільство, підсилювати легітимність демократичних інститутів і стимулювати реформи.

Кейс / Період	Результат війни	Трансформація політичного режиму
Німеччина після Другої світової війни	Поразка	Демократизація
Аргентина після Фолклендської війни	Поразка	Від диктатури до демократії
Італія після Другої світової війни	Поразка	Демократизація
Японія після Другої світової війни	Поразка	Демократизація

Поразка Німеччини та Японії у Другій світовій війні та подальша окупація території держав, що потерпіли поразку військами союзників сприяли частковій активізації процесів демократичного транзиту на підконтрольних територіях. Варто зауважити, що у Німеччині, ще 1930-х. роках існували демократичні сили, але саме поразка у війні відкрила можливість для представників рухів ліберально-демократичного спрямування реалізувати свої ідеї за сприяння держав-союзників на тій частині Німеччини, що перебувала під контролем США, Великої Британії та Франції. (Gerhard Ritter, 1958). У ФРН демократія була “імпортованою” та на початках сприймалась, як чужа ідеологія, але згодом набула внутрішньої легітимності. США стали основним творцем нових демократичних інститутів і основним ментором у процесі денацифікації післявоєнної Німеччини. (Thomas A. Schwartz, 1991).

У Японії після Другої світової війни процес демократизації також відбувався під орудою призначеної адміністрації з США. Процеси відбувались під контролем та за безпосередньої участі бюрократичного апарату призначеного на посади представниками країн-переможців. Прийнята Конституція 1947 року, розпуск діючої армії та стрімкі реформи реалізували процес формування демократичних інститутів «згори», які тим не менше, з часом стали легітимовані японським суспільством (John W. Dower, 1999). Німеччина і Японія стали прикладами успішної та досить стрімкої демократизації через зовнішню окупацію та інституційні реформи, які

відбулись в результаті поразки у Другій світовій війні та, як наслідок, зовнішнім управлінням встановленим країнами західних демократій.

Ще одним прикладом трансформації політичного режиму внаслідок участі у збройному конфлікті є Аргентина, поразка якої у Фолклендській війні 1982 року спричинила втрату легітимності військового режиму – хунти. З одного боку недемократичний режим був дуже ослаблений економічною кризою, а з іншого суспільні очікування процесу демократизації політичного режиму в державі були дуже високими (Virgilio R.,1987). В процесі транзиту до демократії політичний режим зіштовхнувся з глобальними економічними проблемами: інфляцією, зовнішнім боргом, які стали ключовим випробуваннями для легітимації демократії.(William C.). Це поклало початок новому етапу - Третій аргентинській демократії, яка, попри кризи, зберігається і донині. Як ми бачимо, ключовим фактором, окрім самого факту поразки у війні, стала несприятлива ситуація, що склалась в економічній сфері, а також потужний зовнішній тиск та наставництво без якого демократичні зміни були б малоімовірними.

Вагомих змін зазнав політичний режим в Італії після поразки у Другій світовій війні. Демократичні зміни в Італії ґрунтувались на новому інституційному фундаменті, який було створено після поразки у Другій світовій війні, а саме:

- Нова демократична конституція;
- Багатопартійна партійна система;
- Прозора та конкурентна виборча система;
- Гласність та прозорість ЗМІ;

Демократія в Італії, як і в будь яких інших країнах західного світу переживала не найкращі часи за період свого становлення. В кінці 1980х. та початку 1990 х. роках, коли збільшився рівень корупції, відбулась делегітимація ключових партій, незначний економічний спад (Piero Ignazi,2010). Та в той же час, стійкі демократичні інститути, стали важливим

запобіжником і сьогодні можна констатувати, що Італія є державою з консолідованим демократичним політичним режимом.

Варто зауважити, що війна може здійснювати амбівалентний вплив на процес трансформації політичної системи та політичного режиму в державі, як в напрямку до демократичного урядування так і до посилення та консолідації авторитарних практик. Інституційна стійкість, в основі, якої закладені фундаментальні принципи ліберальної демократії, залученість та роль громадянського суспільства синхронно із зовнішньополітичними чинниками та міжнародним впливом визначають траєкторію змін – напрямок трансформації чи консолідації існуючого політичного режиму в державі. Виходячи з розглянутих попередньо кейсів ми не знайшли очевидної тенденційності чи закономірності впливу війни на усіх її учасників. Зважаючи на особливу роль, яку відведено громадянському суспільству, як одному з ключових інститутів, що задає напрямок трансформації, ми розглянемо концепцію конгруентності політичного врядування як фактора, що забезпечує стабільність політичного режиму в державі.

Список літератури

- Алексеев, М., & Дембіцький, С. (2024). *Geosocietal support for democracy*. Київ: НаУКМА.
- Мадяр, Б., & Мадловіч, Б. (2023). *Патрональна демократія в Україні та російське вторгнення*. Будапешт: CEU Press.
- Matsiyevsky Y. (2021). Mixed Values and Societal Constraints: The Weak Prospects for Authoritarianism in Ukraine. *Demokratizatsiya: The Journal of Post-Soviet Democratization*. Vol. 29, no. 2, p.135-158.
- Резнік, О. (2021). *Громадська думка і демократія в Україні в умовах війни*. Харків: ХНУ.
- Dirstadt, K. (2020). *War and Political Transformation in Comparative Perspective*. Berlin: Springer.

- Skocpol, T. (1979). *States and Social Revolutions: A Comparative Analysis of France, Russia, and China*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Tilly, C. (1992). *Coercion, Capital, and European States, AD 990–1992*. Oxford: Blackwell.
- Detlev Peukert *The Weimar Republic: The Crisis of Classical Modernity* (1987)
- Eberhard Kolb *The Weimar Republic* (1988, оновл. 2004)
- Richard J. Evans *The Coming of the Third Reich* (2003)
- David R. Cameron *The Expansion of the Public Economy: A Comparative Analysis* (1978)
- Gerhard Ritter *The German Resistance: Carl Goerdeler's Struggle Against Tyranny* (1958)
- Thomas A. Schwartz *America's Germany: John J. McCloy and the Federal Republic* (1991)
- John W. Dower *Embracing Defeat: Japan in the Wake of World War II* (1999)
- Virgilio R. Beltran “*Political Transition In Argentina: 1982 to 1985*” (1987)
- William C. Smith “Democracy, Distributional Conflicts and Macroeconomic Policymaking in Argentina, 1983-89”
- Piero Ignazi *The Three Ages of Party Politics in Postwar Italy* (2010).